

ՀՏԴ 726.77

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

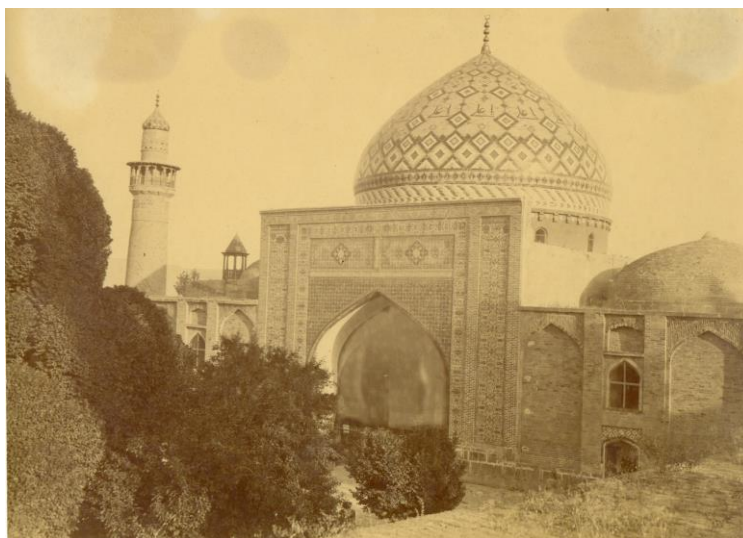
Ա.Խ.Սարգսյան,
Վ.Ս.Թամազյան,
Վ.Ա.Սեդրակյան

ԵՐԿՆՔԻ ՄԶԿԻԹԸ

Կապույտ մզկիթը Երևանի 18-րդ դարի պատմաճարտարապետական հետաքրքիր հուշարձաններից է, որը 1990-ական թթ. վերանորոգվել է և այսօր իր առանձնահատուկ տեղն ունի քաղաքի ընդհանուր կոլորիտում: Այն հիշատակվում է նաև Գյոյ-Ջամի, «Երկնքի մզկիթ», Հուսեին-Ալի խանի մզկիթ անվանումներով: Մզկիթը կառուցվել է 1765 թվականին: Իր առանձնահատուկ ճարտարապետությամբ աչքի է ընկնում հատկապես կենտրոնական մինարեթը, որը ժամանակին համարվել է քաղաքի ամենաբարձր կառույցը և ունի 24 մետր բարձրություն: Կապույտ մզկիթը Կովկասյան տարածաշրջանի ամենամեծ մզկիթներից է: Ձեռնարկվում են քայլեր, որպեսզի Կապույտ մզկիթը ընդգրկվի ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մշակութային ժառանգության ցուցակում:

Առանցքային բառեր. հուշարձան, մզկիթ, մինարեթ, կոթող, Կապույտ մզկիթ:

Մաշտոցի պողոտայով քայլում ես ու հանկարծ կանգ առնում գունագեղ զարդանախշերով դարպասի առջև: Արևելյան վառ գույներն ու Երևանի ճարտարապետության համար անսովոր ոճն անմիջապես դեպի իրենց են ձգում, և ներս մտնելով՝ միանգամից հայտնվում ես մի ուրիշ աշխարհում, որի մասին դրսի աղմուկից ու եռուզեռից հետո չէիր էլ կարող պատկերացնել՝ խաղաղ մի անկյուն, դարավոր շագանակենիներ, վարդերի արահետ, ցայտող ջրավազան ու վեհաշուք Գյոյ-Ջամին կամ ինչպես ականատեսներն են վկայում՝ Երկնքի մզկիթը [1, էջ 277]:

Նկ. 1. Կապույտ մզկիթ, 1950-ական թթ.

Այսօրվա ու ամբողջ մեկ դար առաջվա պատկերը գրեթե նույնն է, կարծես ժամանակն այստեղ կանգ է առել: Կարդանք անգլիացի հայագետ, հայտնի ճանապարհորդ, պատվամենտի անդամ, Թագավորական աշխարհագրական ընկերության թղթակից անդամ Ֆ. Լինչի տպավորությունները. «Անցնելով վեհաշուք մինարեթի մոտ գտնվող գեղեցիկ դռնով, մտնում ես մզկիթի բակը: Կենտրոնում գովաշունչ շատրվանն է, որի շուրջը հավաքված են երկար զգեստներով ու չալմաներով մարդիկ: Գեորգինայի թփերն ուղղակի թարմացնում ու շոյում են աչքը: Այստեղ կենդանության ու շարժման պակաս չես տեսնի, մարդիկ գալիս են ու գնում, և պայմանականությունների լրիվ բացակայությունը շուրջդ տարածում է հանգստության հրաշալի մթնոլորտ:

Մզկիթի ճարտարապետության մեջ ոչ մի առանձնահատուկ բան չկա, սակայն գունագեղ նկարագարողումները, որոնցով պատված է բակի հյուսիսային մասում գտնվող փոքր կառույցի առաստաղը, մեծ արժեք են ներկայացնում» [1, էջ 279]:

Գյոյ-Ջամին հայտնի է նաև Հուսեին-Ալի խանի մզկիթ անունով, որի մասին վկայում են Լինչը [1, էջ 280], ռուսական կայսրության Հայկական մարզի պետական խորհրդական Ի. Շոպենը [2, էջ 687]: Կապույտ մզկիթը կառուցել է Երևանի կիսանկախ սարդար Հուսեին-Ալի խանը՝ հիշրեթի 1179 թ. (1765 թ.), երբ Պարսկաստանում կառավարում էր Նադիր շահը (1736-1747 թթ.): Այդ մասին խանը հիշատակություն է թողել, որը կտեսնենք մզկիթի հարավային ճակատին:

Մզկիթի կառուցման թվականն ու Նադիր շահի կառավարման տարիները չեն համընկնում, իսկ Ե. Շահազիզը մզկիթի կառուցման տարեթիվ է նշում 1760 թվականը [3, էջ 201], Թ. Հակոբյանն էլ՝ 1766 թվականը [4, էջ 368]: Համենայն դեպս, մզկիթի դարպասին գտնվող ցուցանակը վկայում է, որ այն կառուցվել է 1765 թվականին: Տարեթվերի այս փոքր տարբերությունը, կարծում ենք էականորեն ոչինչ չի փոխում այս կառույցի պատմության մեջ և հավանաբար կապված է դրա հիմնադրման ու ավարտի հետ:

Գյոյ-Ջամին պատկանում է շիա դավանության մզկիթների շարքին: Իր գեղեցկությամբ ու շքեղությամբ առանձնանում է փոքր աղոթարանը: Շատ առանձնահատուկ է նաև մինարեթը, որը հին Երևանի կառուցվածքների բարձրագույն կետն էր (24 մետր) և ուշադրություն էր գրավում շատ հեռվից [4, էջ 368]:

Երվանդ Շահազիզը վկայում է, որ Հուսեին-Ալի խանը կառուցելով «Այդ մեծ ու շքեղ մզկիթը, ինչպես երևում է, կամեցել է դրանով յուր անկախ իշխանությանը վայել մի հուշարձան թողնել: Դրա համար նա չի խնայել ոչ ծախք և ոչ ժամանակի ոգուն համապատասխան ճարտարապետական հոգացողություն ու խնամք՝ ընդօրինակելով պարսկական լավագույն մզկիթներին հատուկ ձևն ու ոճը, ամեն բանում երևում է կառուցող ճարտարապետի սիրող ձեռքը, նրա պարսկական արվեստի հմտությունը և արևելյան վառ ճաշակը» [3, էջ 201]:

Նկ. 2. Կապույտ մզկիթի կենտրոնական մինարեթը, 1950-ական թթ.

Երկնքի մզկիթը կառուցվել է սիրով և գուցե այդ է պատճառը, որ այդքան տարիներ, անցնելով տարբեր փորձություններ, այն այսօր ևս ոչ միայն կանգուն է, այլև դարձել է հայ-իրանական հարաբերությունների յուրօրինակ խորհրդանիշը:

Ուշագրավ է մզկիթի ճակատագիրը խորհրդային տարիներին, երբ մեկը մյուսի ետևից քանդվեցին Երևանի միջնադարյան և 19-րդ դ. մի շարք ճարտարապետական հայտնի կոթողներ՝ Պողոս-Պետրոս եկեղեցին, Գրիգոր Լուսավորիչը, Գեթսեմանի մատուռը: Բայց... Երկնքի մզկիթը պահպանվեց... Ավելին, 1936 թվականին այնտեղ տեղափոխվեց Երևան քաղաքի պատմության թանգարանը, որը հիմնադրվել էր մի քանի տարի առաջ: Մզկիթը թանգարանի համար ժամանակավոր ապաստան պետք է ծառայեր, սակայն այն ժամանակ ոչ ոք չէր կարող պատկերացնել, որ 56 տարի շարունակ դրա տանիքի տակ է գործելու մայրաքաղաքի պատմության թանգարանը, իսկ ավելի ուշ նաև Բնության պահպանության պետական թանգարանը, և այնտեղ բազմաթիվ ցուցահանդեսներ են լինելու՝ նվիրված խորհրդային կարգերի հաստատման տարբեր հոբելյաններին ու իրադարձություններին: Եվ այնտեղ տարբեր առիթներով այցելելու են Ե. Քոչարը, Մ. Սարյանը, Վ. Համբարձումյանը, Ալ. Թամանյանը, Վ. Փափազյանը ...

...Ասում են, որ Երևանի պատմության թանգարանն այնտեղ տեղավորելու առաջարկը Չարենցն է արել, և ըստ մեզ հասած ու սերնդեսերունդ փոխանցված հաղորդումների՝ նա և մեր մշակույթի մյուս երախտավորները՝ Մ. Սարյանը, Գ. Մահարին սիրել են հանգստանալ դարավոր շագանակենիների հովանու ներքո, գրուցել քաղաքի անցուդարձից ու մեծ ինքնատեղից թեյ վայելել, որը դրված է եղել մզկիթի բակում, իսկ այսօր պահպանվում է Երևան քաղաքի պատմության թանգարանում՝ որպես այդ օրերի լուռ վկա: Ով գիտե, թե ինչ արժեքվոր ու խորհրդավոր գրույցներ է այն «լսել» և որպես վստահելի գրուցակից այդ մասին լուր է ...

Եվ, ով գիտե, մզկիթը դարձնելով թանգարան՝ գուցե այդ ձևով հնարավոր եղավ փրկել այն, երբ մինչև 1950-ական թթ. ողջ ԽՍՀՄ-ի տարածքում մեկը մյուսի հետևից խոնարհվում էին աթեիստական գաղափարներին անհարիր անցյալի ճարտարապետական կոթողները: Ժամանակը գուցե դեռ կտա դրա պատասխանը:

Ինչևէ, Հայաստան երկրի անկախացումից հետո, Իրանն առաջին երկրներից էր, որի հետ հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ, և 1995 թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքվեց Կապույտ մզկիթի վերակառուցման ու վերականգնման և այն Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեսպանատանը հանձնելու պայմանագիրը [5, էջ 59]: Մզկիթի վերանորոգման աշխատանքները կատարվեցին «Մուստազաֆան և Ջամբագուն» հիմնադրամի միջոցներով:

1990 թ. Երկնքի մզկիթը ներկայացավ իր նոր տեսքով: Այն կովկասյան տարածաշրջանի ամենամեծ մզկիթներից է, զբաղեցնում է 7000 քառակուսի մետր տարածք, ունի 28 սենյակ, որոնք տեղաբաշխված են բակի աջ և ձախ կողմերում: Մզկիթն այսօր դարձել է պարսկերենի ուսումնասիրության ու մշակութային կարևոր օջախ: Գտնվելով Երևանի կենտրոնում՝ այն յուրօրինակ կամուրջ է հայ-իրանական մշակույթների, ինչպես նաև երկու ժողովուրդների բարեկամական հարաբերությունների խաչմերուկում:

Մզկիթի այսօրվա գործունեության մասին սիրով պատմում է Պարսկաստանում ծնված ու մեծացած տիկին Հասմիկ Հակոբյանը, որն աշխատում է այնտեղ: Այնտեղ դասավանդում են հայերեն, ռուսերեն ու պարսկերեն լեզուներ: Կա հարուստ գրադարան՝ 8000 գրքով, որոնց մեծ մասը պարսկերեն է:

Մզկիթն ունի երկու ցուցասրահ՝ մշտական գործող ցուցահանդեսներով: Այնտեղ այսօր դուք կտեսնեք հին Երևանը ներկայացնող լուսանկարներ և իրանական ձեռքի աշխատանքների ցուցահանդեսներ:

Այդտեղ կատարվում է նաև բժշկական սպասարկում և անհրաժեշտության դեպքում կարող եք դիմել հմուտ բժիշկներին:

24 փոքր սենյակները (հոջրե), որոնք նախկինում ծառայում էին որպես իջևանատներ, այսօր դարձել են դասասենյակներ, գրադարան, համակարգչային ծառայության և ուսուցման կենտրոններ:

Բայց այս ամենով չեն ավարտվում մզկիթի գործառույթները: Այն այսօր հոգևոր կենտրոն ու աղոթավայր է Հայաստանում ապրող մուսուլմանների համար: Ամեն հինգշաբթի այստեղ «քումեյլ» (ընդհանուր աղոթք) է կատարվում, որի ժամանակ մուսուլմանները հաղորդակցվում են երկնքի հետ:

Մզկիթը համարյա ամբողջովին պատված է կապույտ զարդանախշերով, որոնք իրականում գրեթե են և ունեն բոլոր մուսուլմանների համար բաղձալի «չկա ավելի մեծ մարգարե, քան ալլահը» բովանդակությունը:

Գերմանացի ճանապարհորդ Հակստհաուզենը, Խաչատուր Աբովյանի ուղեկցությամբ ծանոթանալով Երևանի նշանակալից բոլոր շինություններին, Կապույտ մզկիթի մասին գրել է. «Իր գեղեցկությամբ և հարմարությամբ առաջին շինությունն է Երևանում»: Իսկ այդ գեղեցկությունն ըստ արժանվույն գնահատելու ժամանակն է արդեն: 2012թ.-ին Իրան կատարած այցի ժամանակ ՀՀ մշակույթի նախարար Հ. Պողոսյանը Իրանի Իսլամական Հանրապետության մշակութային ժառանգության կազմակերպության փոխնախագահ Մասուդ Ալավիան Սադրի հետ պայմանավորվածություն է ձեռք բերել Երևանի Կապույտ մզկիթը, որը տարիներ առաջ վերանորոգվել է և ամբողջական տեսքի բերվել, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մշակութային ժառանգության ցուցակում ընդգրկելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելու վերաբերյալ: Նշվել է նաև, որ Իրանի Արևմտյան Ատրպատական նահանգում գտնվող Ղարաքիլս եկեղեցին Իրանի 9 պատմամշակութային կառույցների հետ արդեն ընդգրկվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մշակութային ժառանգության ցուցակում [6]:

**A.X.Саркисян,
B.C.Тамазян,
B.A. Седракян**

ГОЛУБАЯ МЕЧЕТЬ

Отреставрированная в 1990-ых гг. Голубая мечеть – один из интереснейших историко-архитектурных памятников Еревана 18 в., сегодня занимает особое место в общем колорите города. Она упоминается еще и как Гей-Джами, «Мечеть неба», мечеть Хусейн-Али хана. Мечеть была построена в 1765г. Своей особой архитектурой выделяется, в частности, центральный минарет, который в свое время считался самым высоким строением города, имея высоту 24м. Голубая мечеть – одна из самых больших мечетей Кавказского региона. Предпринимаются шаги по включению Голубой мечети в список наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: памятник, мечеть, минарет, обелиск, Голубая мечеть.

**A.Kh. Sargsyan,
V.S. Tamazyan,
V.A. Sedrakyan**

MOSQUE OF THE SKY

Blue Mosque is one of the notable historical architectural monuments of Yerevan of the 18th century. It was restored in the 1990s, and today it has its special place in the common colour of the city. It is also mentioned by the names of Gyoy-Jami, “Mosque of the sky”, Husein-Ali khan’s mosque. The mosque was built in 1765. The central minaret is especially remarkable by its original architecture. Once it was the highest structure of the city, having a

height of 24 metres. Blue Mosque is one of the biggest mosques of the Caucasian Region. Steps are being taken to include the Blue Mosque into a UNESCO World Heritage List.

Keywords: monument, mosque, minaret, obelisk, Blue Mosque.

Գրականություն

1. **Линч Ф.** Армения. Т. 1. Тифлиς: Типография М.Мартиросянца, 1910. С. 277, 279, 280.
2. **Шопен И.** Исторический памятникъ состоянія армянской области в эпоху присоединенія к Российской империи. Санкт Петербургъ: Типография Императорской Академии наук, 1852. С. 687.
3. **Շահազիզ Ե.** Հին Երևան. Երևան: Մուղնի հրատարակչություն, 2003. էջ 201:
4. **Հակոբյան Թ.** Երևանի պատմությունը 1500-1800 թթ. Երևան: Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1971. էջ. 368:
5. **Խաչիկյան Ա.** Երևանի կենտրոնական մզկիթը հայ-իրանական մշակույթների խաչմերուկում// Երևան-2 հոգվածների ժողովածու. Երևան: Զանգակ-97 հրատարակչություն, 2009. էջ 59:
6. **Վարապետյան Վ.** Հայկական հողի պարսկական գոհարը՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ցուցակում// Ճարտարապետություն, Շինարարություն. 2013. N1(83), հունվար. էջ 42:

Աշխատանքը իրականացված է ՀՀ պետական բյուջեից գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության բազային ֆինանսավորմամբ «ՀՀ ճարտարապետական և շինարարական համալիրների կայուն զարգացման ուղիների բացահայտում, ճշգրտում, ներդրման առաջարկությունների և հանձնարարականների մշակում՝ մշտական մոնիտորինգի կիրառմամբ» ծրագրի շրջանակներում:

Սարգսյան Արմինե Խորենի, պատմ.գ. թ. (ՀՀ, ք. Երևան) - Երևան քաղաքի պատմության թանգարան, տնօրեն *հեռ. (10) 568185, քջջ.(091) 335207; e-mail: tangaran@yerevan.am*; **Թամազյան Վրեժ Սերյոժայի, ճ.թ.** (ՀՀ, ք. Երևան)-ԵՃՇՊՀ, ճարտարապետության տեսության, պատմաճարտարապետական ժառանգության վերականգնման և վերակառուցման, գեղեցիկ արվեստի և պատմության ամբիոն, ասիստենտ, *Քջջ.:(091)423719; e-mail:vtamazyanart@rambler.ru*; **Սեդրակյան Վարդուհի Աշոտի, (ՀՀ, ք. Երևան)-ԵՃՇՊՀ, Ալ. Թամանյանի անվան ճարտարապետության և շինարարության պրոբլեմային լաբորատորիա, կ.գ.ա. Քջջ.՝ (091)998547; e-mail: sedrakyan.varduhi@gmail.com.**

Саркисян Армине Хореновна, к.ист.н.(РА, г.Ереван)- Музей истории города Еревана, директор, тел. (10) 568185, моб.: (091) 335207; e-mail: tangaran@yerevan.am; **Тамазян Вреж Сереевич, к.архит.** (РА,г.Ереван)-ЕГУАС, кафедра Теории архитектуры, реставрации и реконструкции историко-архитектурного наследия, изящных искусств и истории, ассистент, моб.: (091)423719; e-mail:vtamazyanart@rambler.ru; **Седракян Вардuhi Ашотовна, (РА,г.Ереван)-ЕГУАС, Пробл. лаб. архитектуры и строительства им. Ал. Таманяна, м. н.с.;** моб.: (091)998547, e-mail: sedrakyan.varduhi@gmail.com.

Armine Khoren Sargsyan doctor of Philosophy (Ph.D) in History (RA, Yerevan)- Yerevan history museum, director; phone (10) 568185, cell: (091) 335207; e-mail: tangaran@yerevan.am **Tamazyan Vrej Seryoja, doctor of Philosophy (Ph.D) in Architecture** (RA, Yerevan)- YSUAC, Chair of Theory of Architecture, Restoration and Reconstruction af Historical-Architectural Heritage, Fine Art and History, assistant, Cell (091)423719; **Sedrakyan Varduhi Ashot, (RA, Yerevan)- YSUAC, Problem Laboratory of Architecture and Construction after Al. Tamanyan, junior scientific worker,** cell:(091)998547, e-mail: sedrakyan.varduhi@gmail.com.

Ներկայացվել է՝ 20.03.2013թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 03.04.2013թ.